

Pregledni rad
Primljeno 1.11.2016, prihvaćeno za objavljivanje 21.12.2016.

Dr. sc. Ibnel Ramić
Univerzitet u Zenici, Filozofski fakultet
ibnelramic1@gmail.com

BOŠNJAČKA USMENOKNJIŽEVNA TRADICIJA U RAZVOJNIM TOKOVIMA JUŽNOSLAVENSKOG FOLKLORNOG ROMANTIZMA

Sažetak

Zvanični prodor elemenata romantizma u bošnjačku književnost desit će se tek osamdesetih godina 19. stoljeća, nakon austrougarske okupacije i perioda tzv. gluhog doba u književnom stvaranju Bošnjaka.

Ipak, pogrešno bi bilo zaključiti kako se udio bošnjačke tradicije u korpusu djela usmene književnosti južnoslavenskih naroda može pratiti tek od kraja 19. stoljeća. Zapravo, bošnjačka tradicija neizostavan je dio usmenoknjiževnih kretanja na južnoslavenskom prostoru od samih početaka njenog bilježenja, bez obzira na činjenicu da su Bošnjaci, kao islamizirani slavenski etnos, bili duhovno i kulturno izolirani od zapadnoevropskog – u osnovi kršćanskog – kulturnog prostora tokom više stoljeća osmanske uprave u Bosni.

U radu koji slijedi bit će riječi o tome kako je bošnjačka usmenoknjiževna tradicija, a s njom i bošnjačka književnost uopće, ne samo postojala za vrijeme osmanskog perioda nego je igrala i značajnu ulogu u književnim strujanjima južnoslavenskog folklornog romantizma, omogućivši tako bošnjačkoj književnosti značajno participiranje u južnoslavenskoj interliterarnoj zajednici.

Ključne riječi: romantizam, folklorni romantizam, usmenoknjiževna tradicija, južnoslavenska interliterarna zajednica

Uvod

Prvu polovinu 19. stoljeća, kada se dešavaju najvažniji procesi i kretanja romantizma – kako u evropskim okvirima tako, manje-više, i na južnoslavenskom prostoru – Bosna još živi pod vlašću Osmanskoga carstva, a njen najbrojniji, *islamizirani*¹ slavenski etnos u duhovnom okrilju orijentalno-islamskog kulturno-civilizacijskog kruga, bez mnogo ambicija da se uključuje u gibanja *s onu stranu* granice Carstva. Stoga se čini da je romantizam, kao zapadnoevropski književno-kulturni pokret, ovdje ostao bez odjeka i na neki način *zaobišao* bošnjački književni, kulturni i uopće društveni ambijent. Iz tog perioda tek bi se Gradašćevićev pokret za autonomiju Bosne u nekim elementima mogao naporediti s romantičarskim nacionalno-preporoditeljskim i oslobodilačkim aktivnostima drugih južnoslavenskih naroda.

Tek šezdesetih godina 19. stoljeća, s vladavinom Topal Osman-paše i reformama koje su uslijedile, i među Bošnjacima se javljaju prve naznake narodnog preporoda. Otvaranje štamparije, pokretanje, 1866. godine, *Bosanskog vjestnika*, prvog lista na bosanskom jeziku štampanog ćirilicom, prvi tekstovi Saliha Hadžihuseinovića Muvekita objavljeni na bosanskom jeziku, među kojima su i *Narodne pjesme bosanskijeh Muslimana*, za ovaj narod predstavljalo je nagovještaj *razdoblja buđenja* i „prvo prodiranje savremenih kulturnih i prosvjetnih tekovina i književnih ideja sa zapada u njihov književni život, mada još uvijek posredstvom i u prelomu carigradskog civilizacionog kruga, također prethodno reformiranog u pravcu zapada“ (Rizvić, 1985: 58).

1 Sintagma *islamizirani slavenski etnos*, odnosno *islamizirani Slaveni* preuzeta je od Muh sina Rizvića (Rizvić, 1994: 9), iako se znanstveni pristupi u vezi s ovim pitanjem međusobno razlikuju, zbog veće ili manje ideološke uvjetovanosti i ograničenosti istraživačkih pristupa cijelom fenomenu, iako je mnogo kontroverzi, rasprava, pa i sukoba ovim povodom. O tome govori, primjerice, i Mustafa Imamović, koji primjećuje kako historijska nauka ni do danas nije uspjela ovaj proces *sustavno razjasniti*: „Njemu se pristupa, slično kao fenomenu Crkve bosanske i bosanskih krstjana, sa puno emocija i strasti, ali i sa brojnim predrasudama, sve do otvorenog krivotvorenja prirode i karaktera etničke i vjerske strukture Bosne prije i u toku procesa širenja islama.“ (Imamović, 1997: 138) S tim u vezi, treba imati na umu kako se većina istraživača – pa čak i onih zapadne provenijencije – slaže da je širenje islama na ovim prostorima ipak bilo nenasilan proces: “Masovni prelazak bosanskohercegovačkih Slavena na islam počeo je krajem 15. stoljeća, nakon što su Osmanlije konačno osvojile zemlju 1463. godine. (...) S naše tačke gledišta naročito se moramo pridržavati dviju činjenica koje su za razumijevanje islama u Bosni i Hercegovini od temeljnog značaja: a) Bosna nikad nije bila kršćanska zemlja u pravom smislu riječi; b) **primanje islama nije bio nikakav nasilan** niti spontan **dogadaj**. (istakao I. R.) Primanje islama pripremano je nizom dalekosežnih historijskih i psiholoških okolnosti, pa je zbog toga bilo neizbježno.“ (Braun, 2009: 10)

U tom periodu značajna je i pojava prvog novinara u Bošnjaka Mehmeda Šakira Kurtćehajića (1844–1872), *prve lastavice* koja je *navijestila duševni preporod u Bosni i Hercegovini*, kako Kurtćehajićevo pojavu komentira Safvet-beg Bašagić. On 1868. godine počinje objavljivati *Sarajevski cvjetnik*, ili *Đulšeni saraj*, koji je štampan sve do njegove prerane smrti 1872. godine, uporedo na bosanskom jeziku, ćirilicom, i na turskom jeziku, arabicom, što „govori o prodoru narodnjačkih shvatanja i postupaka u informativno tkivo ovog prvog bošnjačkog lista u Bosni, što je bilo sukladno povijesnoj i folklornoj djelatnosti Saliha Hadžihuseinovića Muvekita u službenom ‘Bosanskom vjestniku’“ (Rizvić, 1994: 21). Ovo Kurtćehajićevo racionalističko-preporoditeljsko okretanje bosanskom, narodnom, jeziku i pokušaj njegova kanoniziranja u javnom, medijskom prostoru, neodoljivo se nameće kao *materijal* za usporedbu sa srpsko-hrvatskim nacionalno-preporoditeljskim aktivnostima iz vremena romantizma.

Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak u kontekstu romantizma

Zvanični prodor elemenata romantizma u bošnjačku književnost desit će se tek osamdesetih godina 19. stoljeća, nakon austrougarske okupacije i perioda tzv. gluhog doba u književnom stvaranju Bošnjaka. Označit će to pojava Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka i, pogotovo, njegovo *Narodno blago*, objavljeno 1887. godine, kao prva zbirka bošnjačkih narodnih umotvorina koju je objavio jedan Bošnjak. Bilo je to, ujedno, i prvo značajnije referiranje na bošnjačku književnu tradiciju stvaranu bosanskim jezikom nakon četverostoljetne vladavine Osmanlija, kao jasan podsticaj stvaralaštvu na maternjem jeziku, što je predstavljalo važan trend romantizma, osobito na južnoslavenskom prostoru.

Osim rada na polju folkloristike, najviše izraženog kroz *Narodno blago*, Ljubušakov romantičarski *background* može se prepoznati i u njegovim nacionalno-preporoditeljskim stavovima i aktivnostima: „Književna koncepcija o slavenskom etničko-tradicionalnom porijeklu bosanskih Muslimana, sa konkretnom idejom o njihovoj bogumilskoj izvornosti, i uz strogo razlučivanje od Osmanlija, koju će posebno zastupati Bašagić u svojoj poeziji i historijskim i kulturnohistorijskim spisima, prvi put je izražena u ovoj knjizi.“ (Rizvić, 1985: 134) Zasnovaši svoju aktivnost na prosvjetiteljsko-racionalističkom promo-

viranju evropskih kulturno-civilizacijskih vrijednosti u godinama nakon okupacije, Ljubušak je radio na odvajanju od osmanskih utjecaja i afirmiranju slavenskog etničkog porijekla Bošnjaka, kao i vrijednosti koje su ih povezivale s ostalim južnoslavenskim narodima. Tako je Ljubušak, po riječima M. Rizvića – iako postoje i drugačija mišljenja² – svoje centralno i najvažnije djelo, *Narodno blago*, počeo pripremati pod utjecajem Vuka Vrčevića, austrijskog vicekonzula i poznatog folkloriste, s kojim je drugovao za vrijeme svoga službovanja u Trebinju sredinom sedamdesetih godina, te koji ga je, *idući tom linijom narodne poslovičnosti*, „uputio i na originalna djela srodna sa ovom oblasti narodnog izričaja, na Gundulića i na *Gorski vijenac*, koja su zajedno čitali, a te rane književne simpatije i uspomene, osobito prema *Osmanu* i *Gorskom vijencu*, ostaće jedinstveno i čisto da zrače bez nacionalističke primisli iz Kapetanovićevih docnijih spisa i u vremenima kada je njegovo bosansko-muslimansko osjećanje prelazilo u odbranu od srpskog i hrvatskog nacionalizma“ (Rizvić, 1990: 49). Osim toga, u predgovoru *Narodnog blaga* on navodi kako je na početku aktivnosti u vezi s prikupljanjem građe za svoj zbornik zamolio „mnoge prijatelje i čestite rodoljube po svoj Bosni, Hercegovini i susjednim krajevima naše domovine“ da mu u tom poslu „priskoče u pomoć“, te da su mu „zaista **bez razlike vjere** svi“³ u tome i pomogli, spominjući imena Mehmed-efendije Šarića iz Stoca i Skender-bega Kulenovića iz Petrovca, ali i *pokojnog* fra Martina Ljubića, bivšeg biskupovog tajnika iz Mostara (Ljubušak, 1988: 38). Tako se među 52 imena saradnika koji su slali građu za *Narodno blago*, a koje on navodi na kraju zbirke, nalaze i imena četrnaest Srba i Hrvata (Ljubušak, 1988: 524–525).

Saradnja s nebošnjacima u okviru aktivnosti na sakupljanju građe za *Narodno blago*, uvrštavanje izreka nebošnjačkih pisaca u zbornik, referiranje, u više svojih djela, na Njegoša, Gundulića, Mažuranića, Preradovića i čitav niz hrvatskih i srpskih pisaca, „svjedočili su o vjersko-narodnoj toleranciji i, još više, o Kapetanovićevu preovlađivanju duha vjerske podvojenosti i širokom bratstveničko-sunarodničkom

2 Vidjeti tekst Muniba Maglajlića pod naslovom *Književna djelatnost Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka* (predgovor izdanju *Narodnog blaga* koje je sarajevska „Svjetlost“ objavila 1988. godine), u kojem on iznosi argument za tezu da se u literaturi „precjenjivao Vrčevićev značaj za razvijanje književnih interesovanja kod Ljubušaka, a posredno i za nastanak zbirke *Narodno blago*“ (Nav. djelo, str. 16).

3 Istakao I. R.

odnosu prema naprednom i avangardnom suvremenom historijskom i književnom trenutku“, kako primjećuje Muhsin Rizvić (1994: 172–173). Ovakav Ljubušakov stav tolerancije i želje za književno-kulturnom saradnjom – kao svojevrsna *bošnjačka inačica* ideje o panslavenskom zajedništvu južnoslavenskih naroda – nije ostao bez pozitivnog odjeka kod kulturnih poslenika na srpskoj i hrvatskoj strani. U tom duhu je, primjerice, pismo odobravanja i podrške koje je Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku povodom *Narodnog blaga* uputio fra Grga Martić: „Tvoja je odluka krasna i za budućnost veleznamenita, ter ti se radujem i čestitam poduzetak želeći da s njime uspješiš i podigneš književni barjak prvi među svojom po vjeri braćom a po krvi našom da uzmu pravac i upute se u tome radu onom stazom koja je prava i koja će jim budućnost prosvjete održati.“ (Rizvić, 1994: 171)

Na osnovu svega iznesenog može se zaključiti kako je bošnjačka usmena tradicija tek s pojavom Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka i njegova *Narodnog blaga*, u nekoj fazi *zakašnjelog* romantizma, doživjela izvjesnu kanonizaciju te joj je *priznata* autentičnost i autohtono etničko porijeklo. Također, upravo (i ponajviše) zahvaljujući usmenoknjiževnoj tradiciji – uz sva osporavanja, koja i do danas traju – započeo je kod ostalih južnoslavenskih naroda, bar u naznakama, mukotrpan proces prihvatanja Bošnjaka kao *braće* zajedničkog etničkog porijekla.

Bošnjačka usmenoknjiževna tradicija i južnoslavenski folklorni romantizam u osmanskome periodu

Proces značajnijeg etabliranja bošnjačke usmenoknjiževne tradicije u okvirima južnoslavenskih kulturno-književnih kretanja svakako je započet pojavom Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, a snažno je podržan i nastavljen književnim djelovanjem bošnjačkih pisaca austrougarskog perioda. Ipak, pogrešno bi bilo zaključiti kako se udio bošnjačke tradicije u korpusu djela usmene književnosti južnoslavenskih naroda može pratiti tek od kraja 19. stoljeća i pojave Ljubušaka. Zapravo, bošnjačka tradicija neizostavan je dio usmenoknjiževnih kretanja na južnoslavenskom prostoru od samih početaka njenog bilježenja i istraživanja, unatoč objektivnoj činjenici duhovne i kulturne izoliranosti Bošnjaka kao islamiziranog slavenskog etnosa od zapadnoevropskog – u osnovi kršćanskog – kulturnog prostora tokom više stoljeća osmanske uprave u Bosni.

Potvrdu za navedenu tezu možemo pronaći već u prvoj polovini 18. stoljeća, u *Erlangenskom rukopisu*, koji predstavlja prvi zbornik usmene narodne poezije s južnoslavenskog prostora, u čijoj se građi nalaze i desetine pjesama očito nastalih u bosanskohercegovačkoj, odnosno bošnjačkoj sredini. Kasnije, u okvirima kulturnih kretanja tokom razdoblja romantizma, djelovanje najznačajnijih kulturnih ličnosti južnoslavenskog prostora neodvojivo je od bošnjačke usmenoknjiževne tradicije i gotovo nezamislivo bez njenog kulturno-književnog potencijala. Utemeljenost ove teze može potvrditi već i površan uvid u književno i kulturno djelovanje najznačajnijih predstavnika južnoslavenskog romantizma: Vuka Stefanovića Karadžića, Jerneja Kopitara, Ljudevita Gaja i pripadnika ilirskog pokreta (među kojima su se naročito isticali: Ivan Frano Jukić, fra Grga Martić, Matija Mažuranić i drugi).

Posebno je to evidentno na primjeru Vuka Stefanovića Karadžića, po mišljenju mnogih, najznačajnijeg predstavnika romantizma na cjelokupnom južnoslavenskom prostoru. Naime, Karadžićevo djelovanje na polju folkloristike – zahvaljujući kojem je stekao *ime* i ugled – od samih njegovih početaka nemoguće je odvojiti od Bosne i Hercegovine, te utjecaja njenog (i) kulturnog prostora. Uočljivo je to iz nekoliko biografskih fakata.

Prvo, on je odrastao na samoj granici s današnjom Bosnom (iako je, istini za volju, njegov rodni Tršić kod Loznice, s cjelokupnim Jadrom i Rađevinom, u to doba pripadao Bosanskom pašaluku). Karadžića i porodično porijeklo vezuje za Bosnu, odnosno Hercegovinu, s obzirom na činjenicu da je njegov djed Jaksim onamo doselio s istočnih obronaka Durmitora, iz oblasti koja je tada bila Hercegovina pod osmanskom upravom, zbog čega je i on sam durmitorski kraj nazivao Hercegovinom, tako da je „Hercegovinom i Bosnom, od najranijih dana, bio omeđen Vukov zavičajni duhovni vidokrug“ (Rizvić, 1989: 8–9).

Drugo, iako nije imao priliku putovati Bosnom, najreprezentativniji dio usmene tradicije Karadžić je uspio zabilježiti zahvaljujući kazivačima iz Bosne i Hercegovine. Njegova dva najbolja pjevača, Tešan Podrugović i Filip Višnjić, od kojih je zabilježio gotovo 11.000 stihova, bili su porijeklom iz Hercegovine, odnosno Bosne. Nadalje, u predgovoru svojoj *Pjesnarici*, objašnjavajući značenje oznake *T** pored nekih pjesama iz prve knjige lajpciškog izdanja, 1824. godine, Karadžić svjedoči i o izvorištima zabilježene usmene tradicije:

„Koje su ženske pjesme naznačene sa (T*), one sam slušao i prepisivao u Kragujevcu od neki (Tursko-) Ciganski đevojaka iz Sarajeva, kao što i pjevaju Srпкиnje Turskoga zakona u Sarajevu.“ (prema Rizvić, 1989:51) U prvom dijelu *Pjesnarice*, naprimjer, gdje navodi ljubavne i različite ženske pjesme koje se ne mogu uz gusle pjevati, uz pjesmu pod brojem 80, *Bajraktar djevojka*, Karadžić napominje: „Ova je pjesna Serbal’a Muhamedanskoga zakona (Bošn’aka)“ (Rizvić, 1989: 18–19), a za pjesmu pod brojem 100, *Na sramotu Begi i Mus-agi*, kaže da su je „spjevale u Zvorniku Serbkin’e Muhamedanskoga zakona“ (Rizvić, 1989: 19). I u drugom dijelu *Pjesnarice*, gdje navodi pjesne mušeske, koje se uz gusle pjevaju, uz tekstove: *O udatbi Hajkune Sestre Bega L’ubovića* te *Žalostna pjesna plemenite Asan-aginice*, Karadžić je označio da potječu od „Serbal’a Muhamedanskoga zakona“ (Rizvić, 1989: 19).

Govoreći o južnoslavenskoj usmenoj epici, Karadžić navodi da se *junačke* pjesme „danas najživlje i najviše pjevaju po Bosni i po Ercegovini (istakao I. R.) i po Crnoj Gori i po južnim brdovitim krajevima Srbije“, te po starini i brojnosti izdvaja uskočko-krajiške pjesme iz Bosne i Hercegovine, ističući pritom, kako primjećuje M. Rizvić, njihovu *međusobno suprotnu agonalnu poziciju*: „Pjesama junački danas ima najviše iz šesnaestog i sedamnaestog vijeka od primorski junaka i uskoka, koji su pribjegavali iz Bosne i iz Ercegovine u primorje pod Mletačku zaštitu, i odande četovali (kao ajduci) i branili Mletačku krajinu od Turaka (kao što su u knjizi pjesme 7-15). Ovakve pjesme pjevaju i Srbi Turskog zakona po Bosni, samo što oni ponajviše pjevaju, da su njiovi nadjačavali i rišćanske žene i đevojke robili i premamljivali.“ (Rizvić, 1989: 50)

Treće, sami počeci Vukovog bavljenja folkloristikom vezani su upravo za *Hasanaginicu*, što će reći – za bošnjačku usmenu tradiciju! Naimе, poznato je kako je Vuk Karadžić svoj ozbiljniji rad na sakupljanju usmene tradicije započeo na nagovor Jerneja Kopitara, koji je i sam bio zaintrigiran *Hasanaginicom*, zbog čega je *na sve strane pisao da mu pošalju narodnih pjesama*, te u jednom pismu „pita Lukijana Mušickog kakav je to stid koji priječi Hasanaginicu da obiđe ranjenog muža, dok ga mati i sestra obilaze“ (Rizvić, 1989: 15). Na tragu tog zanimanja on od Karadžića traži da zapisuje narodne pjesme i riječi za *Rječnik* te da piše *Gramatiku*, o čemu svjedoči i sam Vuk: „Nagovarajući me na prvo – ispovijedao je Vuk kasnije – donosio mi je ne samo Kačićev Razgovor ugodni naroda Slovinskoga nego i Fortisovo putovanje po

Dalmaciji, i Erderovo Stimme der Völker, **gdje je bila naštampana pjesma o plemenitoj Asan-aginici...**⁴ (Rizvić, 1989: 16)

Četvrto, Karadžićevo poznanstvo s velikim Goetheom, koje se navodi kao argument za dokazivanje njegova priznatog statusa u evropskim kulturnim i folklorističkim krugovima, zapravo je zasnovano, i sve vrijeme u dobroj mjeri održavano, na *Hasanaginici!* Kada je Karadžić, na nagovor Kopitara, 1814. godine Goetheu poslao primjerak *Pjesnarice*, u svojoj posveti velikom pjesniku on se referirao upravo na *Hasanaginicu*: „Najvećem Nijemcu šalje, pored originala **tužne pjesme o plemenitoj ženi junaka Hasan-age**, i prvu zbirku srpskih narodnih pjesama, jedan Sloven.“⁵ (Rizvić, 1989: 22) Nakon posjete učinjene Goetheu 1823. godine, piše M. Rizvić, Karadžić je velikom pjesniku poslao *svežanj srpskih narodnih pjesama*, s popratnim pismom u kojem izražava nadu da će ih on prevesti na njemački jezik, opet se pozivajući na *Hasanaginicu*: „Da li bih mogao da budem tako srećan da Vaša Ekselencija oplemeni ovu nesavršenu i još neoplemenjenu kitu cveća koja bi našla mesto u vašem vrtu i tako vašim milostivim sudelovanjem ime naše nacije postalo poznatije u svetu, **kao onda kad sam, zbog savršenstva plemenite gospođe Hasanaginice**, mogao da se radujem ispunjenju takve patriotske želje.“⁶ (Rizvić, 1989: 24)

I sam Goethe o Vuku Karadžiću govori ne uspijevajući njegovo ime i djelo asocijativno odvojiti od *Hasanaginice*. Naime, prisjećajući se *Pjesnarice*, desetak godina nakon što mu ju je Karadžić poslao – tačnije, u svome članku *Srpske pjesme* objavljenom 1825. godine, u časopisu *Über Kunst und Altertum* – on ističe zasluge Vuka Karadžića na sakupljanju i širenju predstava o narodnoj poeziji, kao čovjeka koji je „vaspitan na međi Bosne i Srbije, (...) rano upoznao svoj maternji jezik (...) i zavoleo narodnu poeziju na tom jeziku“, te kaže: „On je najozbiljnije shvatio celu stvar i izdao 1814. u Beču jednu srpsku gramatiku i u isto vreme srpske narodne pesme, njih stotinu na broju. Dobio sam ih odmah potom s nemačkim prevodom, **a i ona 'Žalosna pjesanca' sada je tu u originalu...**“⁷ (Rizvić, 1989: 25)

4 Istakao I. R.

5 Istakao I. R.

6 Istakao I. R.

7 Istakao I. R.

Velikani evropskog romantizma o bošnjačkoj usmenoknjiževnoj tradiciji

O mjestu, dalekosežnom značaju, snazi i potencijalu *Hasanaginice* te bošnjačke usmene tradicije generalno u tokovima južnoslavenskog folklornog romantizma moguće je pronaći još čitav niz svjedočanstava.

O *Hasanaginici*, primjerice, veliki Goethe govori i kada se – nakon pedeset godina – prisjeća njenog prevođenja: „Ima već pedeset godina kako sam preveo ‘Žalosnu pjesancu plemenite Asan-aginice’, koja se nalazi u putopisu opata Fortisa, a odatle je prenetu u ‘Beleške o Morlacima’ grofice Rosenberg. Preveo sam je, prema francuskom prevodu, koji je bio tamo priložen, naslućujući ritam i pazeći na red reči originala.“ (Rizvić, 1989: 25) U jednom drugom članku, koji je dovršen 1824. ali je ostao u rukopisu, Goethe također svjedoči: „Meni pak koji sam davno prepevao ‘Žalosnu pjesancu plemenite Asan-aginice’ i za tu lepu pesmu kod mnogih probudio interesovanje, svakako je stalo do toga da usrdnije preporučim jedan jezik koji nam je sad postao pristupačan preko gramatike, rečnika i tolikih uzornih pesama.“ (Rizvić, 1989: 24)

Osim čestog referiranja na *Hasanagicu* u kontekstu usmenoknjiževne tradicije južnoslavenskih naroda, Goethe svjedoči i o postojanju narodne poezije bosanskih muslimana, koje on, očito, izdvaja kao zasebnu etno-konfesionalnu grupu unutar južnoslavenske zajednice naroda, a koje (poput Karadžića) zajednički imenuje Srbima, distingvirajući pritom one koji su *grčke*, *latinske* ili *muhamedanske* vjeroispovijesti. To se može iščitati iz jednog njegovog rukopisa nastalog 1824. godine, u kojem piše: „Većina Srba (onih koji srpski govore) jesu, kao što je poznato, hrišćani, delom grčke (pravoslavne) delom latinske (katoličke) veroispovesti; jedan deo je muhamedanske vere. Suprotnosti između hrišćana i Turaka izbijaju neprikriveno i u junačkim pesmama: nevernik biva pobeđen i stoji u senci, lepa Turkinja potajno je naklonjena hrišćaninu, beži s njim i prekrštava se. Kažu, međutim, da Srbi muhamedanci pevaju često iste pesme i onda se izmenjuju uloge pobeđenika i pobeđenog.“ (Rizvić, 1989: 26) Navedeni citat svjedoči ne samo o postojanju Bošnjaka kao zasebne etno-konfesionalne grupe te o njihovoj zasebnoj usmenoknjiževnoj tradiciji nego i o interferenciji različitih usmenih tradicija na ovom prostoru, kao i o postojanju *južnoslavenske usmenoknjiževne interliterarne zajednice*.

O postojanju bošnjačke usmenoknjiževne tradicije u prvoj polovini 19. stoljeća, o njenoj uključenosti u tokove južnoslavenskog romantizma, kao i o specifičnim osobenostima nastalim na plodotvornom *oplođenju slavensko-orijentalnog duha*, svjedoče i druge značajne ličnosti evropskog romantizma, prije svih Jakob Grimm i Adam Mickiewicz.

J. Grimm se u više navrata dotiče južnoslavenskog usmenog pjesništva, najčešće u kontekstu *Hasanaginice*. Još 1815. godine, u svojoj recenziji Vukove *Pjesnarice*, Grimm ističe *veličanstvenu* ljepotu, naprimjer, slavenske antiteze, koja se može pronaći u prvim stihovima *Hasanaginice* te u drugim pjesmama s ovog prostora. Kasnije, u povodu *Srpskog rječnika* 1818. godine, on navodi „najveličanstveniju prirodnu poeziju“ *Pjesnarice*, „kakvu nema da pokaže **nijedno drugo slavensko pleme**“, pa se odmah potom referira na *Hasanagicu*: „Onoga ko sumnja u to upućujemo samo na onu poznatu divnu pjesmu o Asan-agi (‘Šta se bjeli u gori zelenoj’)...“⁸ (Rizvić, 1989: 23)! Konačno, 1824. godine Grimm uviđa da su „ljubavne pjesme iz Vukove zbirke ‘nastale na granici Istoka i Zapada’, te da ‘sjedinjaju prednosti orijentalne i zapadne lirike’ bez ‘visokoparnosti i prenadraženosti arapske persijske poezije’, da ‘imaju miris ruže, a nikako ružinog ulja’“ (Rizvić, 1989: 26).

Povodom *Hasanaginice* oglasio se i čuveni poljski pisac Adam Mickiewicz, koji je ovu baladu označio kao djelo muslimanskog pjesnika, ističući kako njenu literarnu vrijednost tako i kulturni te etnički identitet naroda koji ju je ispjevao: „...Ženska pjesma često ima ozbiljan i tragičan ton; jedna od najljepših u ovoj vrsti je pjesma o smrti Hasan-agine žene, prva koja je bila objavljena i poznata u Evropi. Opat Fortis čuo je kako se pjeva i dao je njezin prijevod. Prevedena je i na francuski jezik. Goethe, začuđen jezgrovitosti tog djelca, preveo ga na njemački i tako učini poznatom slavensku poeziju. Čudesna stvar! Goethe, koji je tražio smisao pjesme preko tri prijevoda, ne znajući slavenski jezik, ipak je sam dao prijevod vjerniji od svih, uočivši uvijek izvanredno greške prevodilaca. To djelo je **muslimanska pjesma. Slaveni koji ispovijedaju islam pjevaju također na slavenskom; oni nisu odbacili svoj jezik...**“⁹ (Maglajlić, 1991: 11–12).

Zanimljivo je da sud o ljepoti ove pjesme i njenom putu do evropske kulturne javnosti Mickiewicz iznosi u okviru svojih predavanja o *srpskoj narodnoj poeziji*, koja je držao u Parizu 1841. godine. To ga, me-

8 Istakao I. R.

9 Istakao I. R.

đutim, nije spriječilo da ustvrdi kako je *Hasanaginica* „muslimanska pesma“ te kako „poturčeni Sloveni, koji ispovedaju islam, takođe pevaju slovenskim jezikom; još se nisu odrekli svoga maternjeg jezika“ (Rizvić, 1989: 27). Nadalje, iznoseći svoj sud o bošnjačkoj usmenoj poeziji generalno, on ističe svoju začuđenost hiperboliziranim metaforama koje se mogu pronaći u bošnjačkim pjesmama Karadžićevog zbornika: „Muslimani, iako se i služe slovenskim jezikom i svim formama stila rasprostranjenim u Slovenstvu, ipak uvek imaju u svojim pesmama urođenu istočnim ljudima sklonost ka preterivanju, koja je, kako izgleda, iz Korana prešla bosanskim i albanskim Slovenima. Forma tu uvek pritiskuje misao, a ponekad se misli izmiču formi i lome je. Evo, naprimer, strofe, u kojoj pesnik opisuje moć devojačkog pogleda“ - kaže Mickiewicz i navodi sevdalinku Što se ono Travnik zamaglio iz Vukova zbornika, u kojoj je riječ *djevojka* zamijenjena imenom *Janja*, i komentira pjesnikov odgovor na pitanje iz uvodne slavenske antiteze: „Stih izgleda šaljiv a muslimanski pesnik ga je ipak pisao sasvim ozbiljno. U drugoj jednoj pesmi majka preklinje devojku, koja je uništila mir njenih sinova; preti da će sinove zatvoriti u kulu. Devojka odgovara najspokojnije da će njeno oko prodreti kroz zidove, polomiti gvozdene kapije i do temelja prevrnuti zidove kule. U tome preterivanju vidi se istočnjački duh.“ (Rizvić, 1989: 27–28)

Umjesto zaključka

Iz prethodno navedenih činjenica, može se sa sigurnošću zaključiti kako je bošnjačka usmenoknjiževna tradicija, a s njom i bošnjačka književnost uopće, ne samo postojala za vrijeme osmanskog perioda nego je igrala i značajnu ulogu u književnim strujanjima južnoslavenskog romantizma, omogućivši bošnjačkoj književnosti – kao, primarno, dijelu orijentalno-islamske kulture i duhovnosti – značajno participiranje u južnoslavenskoj interliterarnoj zajednici.

Osim toga, čini se kako postoji više nego dovoljno argumenata da bi se ustvrdilo kako bošnjačka usmenoknjiževna tradicija leži u samim temeljima južnoslavenskog folklornog romantizma, te da predstavlja jednu od njegovih najvažnijih književno-estetskih vrijednosti, kako zbog obima i literarnog potencijala njene građe tako i zbog značajne afirmacije koju mu je ona priskrbila u međunarodnim kulturnim krugovima.

Literatura

- Braun, M. (2009). *Začeci evropeizacije u književnosti slavenskih muslimana u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Dobra knjiga.
- Imamović, M. (1997). *Historija Bošnjaka*, Sarajevo: BZK Preporod.
- Kapetanović Ljubušak, M. (1988). *Narodno blago*, Sarajevo: Svjetlost.
- Maglajlić, M. (1991). *Usmena lirski pjesma, balada i romansa*, Sarajevo: Institut za književnost–Svjetlost.
- Rizvić, M. (1985). *Pregled književnosti naroda BiH*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Rizvić, M. (1989). *Između Vuka i Gaja*, Sarajevo: Oslobođenje.
- Rizvić, M. (1990). *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887–1918*, Sarajevo: El-Kalem.
- Rizvić, M. (1994). *Panorama bošnjačke književnosti*, Sarajevo: Ljiljan.

Ibnel Ramić

BOSNIAK ORAL LITERATURE IN THE DEVELOPMENT OF SOUTH SLAVIC FOLKLORIC ROMANTICISM

Abstract

The official penetration of some elements of Romanticism in Bosniak literature happened during the eighties of the 19th century, following the Austro-Hungarian occupation and the period of so-called deaf era in Bosniak literary creation.

However, it would be wrong to conclude that the contribution of Bosniak tradition to the corpus of oral literature of South Slavic people might be analyzed only since the end of the 19th century. Actually, the Bosniak tradition has presented an indispensable part of the oral literary movements in the South Slavic area since it started being recorded, regardless of the fact that Bosniaks, as an Islamized Slavic ethnic group, were spiritually and culturally isolated from the Western European, basically Christian, cultural world during a few centuries of Ottoman rule over Bosnia.

The current paper shows that it is not only that Bosniak oral literature, and with it Bosniak literature in general, existed in Ottoman period, but it also played an important role in the literary currents of the South Slavic folkloric Romanticism, thus making a contribution of Bosniak literature to the South Slavic inter-literary community significant.

Keywords: romanticism, folkloric Romanticism, oral literature, South Slavic inter-literary community

التراث الأدبي الشفوي للبشناق في اتجاهات تطور رومانسية فلكلور السلافية الجنوبية

ابنل راميتش

ملخص :

لم يحدث الانتشار الرسمي للعناصر الرومانسية في الأدب البوشناقي الا في الثمانينات من القرن التاسع عشر ، بعد الاحتلال النمساوي الهنغاري والفترة المسماة بالعصر الأصم في الابداع الأدبي للبوشناق .

ومع ذلك ، سيكون من الخطأ الاستنتاج أنه يمكن تتبع كيفية مشاركة التراث البوشناقي في مضمون الأعمال الأدبية الشفوية للشعوب السلافية الجنوبية فقط من أواخر القرن التاسع عشر . في الواقع ان التراث البوسني يشكل جزءا أساسيا من الحركة الأدبية الشفوية في المنطقة السلافية الجنوبية منذ بداية تدويناتها على الرغم من أن البوشناق كعرق سلافي مسلم كان معزولا روحيا وثقافيا عن دول أوروبا الغربية – المسيحية أساسا – وعن الحيز الثقافي خلال عدة قرون من الحكم العثماني في البوسنة .

تتركز الدراسة في المقال الذي يلي حول التراث الأدبي الشفوي للبشناق ومعها الأدب البوشناقي بشكل عام وليس فقط في تواجده خلال الفترة العثمانية وإنما كان له دورا هاما في التيارات الأدبية في رومانسية فلكلور السلافية الجنوبية مما يسمح للأدب البوسني في المشاركة بفعالية داخل المجتمع الأدبي السلافي الجنوبي .

الكلمات المفتاحية : الرومانسية ، الرومانسية الفولكلورية ، التراث الأدبي الشفوي ، المجتمع الأدبي السلافي الجنوبي